

людини. Кожна сфера створює передумови для формування творчості. Її формування є цілісним процесом, у якому необхідно передбачити розвиток усіх складових. Аналіз дисертаційних робіт, монографій та іншої наукової літератури показав, що структурними компонентами творчості як професійної якості є професійно-пізнавальний (когнітивний), емоційно-мотиваційний (мотиваційний) та діяльнісно-творчий (процесуальний) компоненти. Для розвитку кожного з компонентів необхідно передбачити систему педагогічних впливів, які в сукупності сприятимуть ефективному формуванню творчості в цілому. Перспективами подальших розвідок з проблеми дослідження є обґрунтування педагогічних умов формування творчості майбутніх офіцерів-прикордонників та розробка науково-методичного забезпечення цього процесу.

Література

1. Выготский Л.С. Развитие высших психических функций / Л.С. Выготский. – М. : Изд-во АПН РСФСР, 1960. – 490 с.
2. Игнатова В.В. Педагогические факторы духовно-творческого становления личности в образовательном процессе : монография / В.В. Игнатова. – Красноярск : СИБГТУ, 2000. – 272 с.
3. Клименко В.В. Психология творчості : навч. посіб. / В.В. Клименко. – К. : Центр навч. л-ри, 2006. – 480 с.
4. Пономарев Я.А. Фазы творческого процесса / Я.А. Пономарев // Исслед. проблем психологии творчества. – М., 1983. – С. 3–18.
5. Андреев В.И. Педагогика : учеб. курс для творч. саморазвития / В.И. Андреев. – 2-е изд. – Казань : Центр инновац. технологий, 2000. – 608 с.
6. Образование. Наука. Творчество. Теория и опыт взаимодействия : монография / под общ. ред. В.Г. Рындак. – Екатеринбург : РАО, Урал. отд-ние. – 2002. – 394 с.
7. Кірсанов А.А. Творческий потенциал специалиста / А.А. Кірсанов // Мир образования – образование в мире. – 2005. – № 2 (18). – С. 113–125.
8. Матюшкин А.М. Мышление, обучение, творчество / А.М. Матюшкин. – М. : Изд-во Моск. психол.-соц. ин-та ; Воронеж : МОДЭК, 2003. – 720 с.
9. Martindale C. Personality, situation and creativity: hand book of creativity // C. Martindale; Gloverj. A., Ronning C.R. (eds.). – N. Y. : Plenum, 1989. – P. 211–232.
10. Хазратова Н.В. Формирование креативности под влиянием социальной микросреды : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Н.В. Хазратова. – М., 1993. – 160 с.
11. Колобутина И.А. Педагогические условия развития креативности мышления курсантов юридических вузов : дис... канд. пед. наук : 13.00.08 / И.А. Колобутина. – Калининград, 2002. – 213 с.
12. Савченко Д.Н. Методология исследования системы “креативная личность – интеллектуальный потенциал общества” (основания креатологии) / Д.Н. Савченко // Развитие творческой активности студентов в учебной, научно-исследовательской и социально-политической деятельности. – М., 1990. – С. 56–65.

ДРУГАНОВА О.М.

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРИВАТНОЇ ДОБРОЧИННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ОСВІТІ УКРАЇНИ (XIX – ПОЧАТОК XX СТОЛІТТЯ)

Демократичні перетворення в Україні, що розпочалися наприкінці минулого століття, привели до зміни ідейно-політичного, морально-ціннісного та соціально-економічного устрою суспільства, зумовили кардинальні зрушення в освітньому просторі. Ознакою сьогодення стало повернення з історичного небуття таких явищ громадянського суспільства, як меценатство, благодійництво, що завжди були притаманні українському народові, але за класово обумовленої парадигми історіографії за радянських часів замовчувалися або навіть спотворювалися.

З'явившись наприкінці ХХ ст., благодійні освітні організації більше ніж за 15 років свого існування здобули суспільне визнання, але водночас виокремився і цілий ряд проблем: законодавча неунормованість благодійної діяльності в галузі освіти, відсутність механізмів державного стимулювання залучення до меценатської діяльності в освітній сфері представників громадськості, установ та організацій тощо. Вирішення цих та інших актуальних питань сьогодення пов'язане з об'єктивним оцінюванням історичних реалій, вдумливим осмисленням минулого, неупередженим вивченням історичних коренів ідей і концепцій, тенденцій та особливостей генезису історико-педагогічного надбання минулих століть.

Зазначимо, що проблема визначення тенденцій розвитку приватної добродійної діяльності в галузі освіти України у межах ХІХ – початку ХХ ст. лише побічно розглядалася вітчизняними науковцями, зокрема В. Корнієнко, І. Левченко, А. Нарасько, Н. Сейко та ін.

Отже, недостатня наукова розробленість обраної теми зумовила її актуальність.

Мета статті – визначити та охарактеризувати тенденції розвитку приватної добродійності в освіті України у ХІХ – на початку ХХ ст.

Дослідження тенденцій розвитку приватної благодійної діяльності у сфері освіти в Україні періоду, що вивчається, на наш погляд, доцільно проводити в контексті аналізу загальних тенденцій розвитку добродійності. Аналіз історико-педагогічної літератури, дисертацій, архівних джерел свідчить, що у ХІХ – на початку ХХ ст. особливу роль у розвитку вітчизняної освіти відігравали благодійні організації, об'єднання, комітети, асоціації тощо. З'ясовано, що однією з найпоширеніших форм благодійних об'єднань, які діяли на території України впродовж досліджуваного періоду, були благодійні товариства. Зазначимо, що ініціаторами їх створення виступали як приватні особи, так і держава.

Приватні благодійні товариства, як стверджував Є. Максимов у праці “Законодавчі питання громадського піклування про бідних”, вперше були організовані за часів царювання Олександра І. “Приватна благодійність, – наголошував дослідник, – отримала законне право на існування” [9, с. 25–26].

Проведений науковий пошук свідчить, що приватні благодійні організації створювалися та існували на членські внески, пожертвування, відсотки з недоторканих капіталів і прибутки від різноманітних акцій, які проводили члени товариств для збирання коштів. До останнього пункту належали збори пожертвувань за підпискою, прибуток від публічних лекцій, літературних та музичних вечорів, проведення лотерей, продажу друкованих видань та ін. До складу більшості вітчизняних приватних благодійних товариств входили почесні та дійсні члени, а також члени-претенденти. Членство в благодійній організації накладало певні обов'язки та надавало права. Так, почесним членом товариства могла стати особа, що надала йому велику матеріальну або моральну допомогу. Розмір грошового пожертвування для почесного членства в благодійному товаристві чітко визначався його статутом (у більшості випадків не менше ніж 100 крб). Почесні члени звільнялися від сплати членських внесків.

Дійсні члени, згідно з положеннями статутів благодійних товариств, повинні були сплачувати річні членські внески, встановлені статутом товариства, допомагати йому власною працею або фінансово. Почесні та дійсні члени товариства мали право брати участь у його управлінні, приймати постанови тощо. До членів-претендентів входили особи, які бажали стати дійсними членами й усіляко допома-

гали товариству працею або фінансово, сплачуючи не менше встановленої суми. Члени-претенденти не брали участі в управлінні товариством.

У ході наукового пошуку виявлено, що процедура створення благодійного товариства була досить складною. Так, проект статуту товариства та прохання про дозвіл на діяльність передавалися від нижчих ланок державного управління до вищих і затверджувалися імператором. Зауважимо, що при юридичному оформленні дозволу на заснування благодійної організації уряд надавав перевагу здебільшого тим об'єднанням осіб, які були ініційовані “зверху” (зокрема, створені імператором, членами його сім'ї або під їх патронатом). Місцева ініціатива не схвалювалася.

У 1817 р. був прийнятий закон, згідно з яким при створенні нового благодійного товариства в його засновників мала бути вся необхідна сума грошей для подальшої його діяльності, не враховуючи прибутків від майбутніх зборів, приватних пожертвувань, проведення лотерей тощо [6]. Отже, благодійні товариства могли розпочати свою діяльність лише при повній їх матеріальній забезпеченості, що й зумовило невеликий відсоток таких установ до середини ХІХ ст. Зазначимо, що положення цього документа визначали головні засади організації благодійних товариств аж до кінця ХІХ ст. Нормативні положення законодавчого акта суворо регламентували й діяльність благодійних організацій, їх підзвітність місцевій владі тощо. Вихід за рамки положень документа призводив до повної ліквідації благодійної установи.

На наш погляд, одним із перших вітчизняних приватних філантропічних товариств, діяльність якого була спрямована на реалізацію освітніх потреб тогочасного населення, слід вважати Благодійне товариство, що було засновано в Харкові у 1811 р. Ініціатором його створення став, за словами Д. Багалія і Д. Міллера, “найгуманніший і найкращий з харківців за моральними якостями” – у подальшому знаменитий український письменник Г. Квітка. “Скромний і непомітний за величною постаттю свого брата – губернського предводителя дворянства, Гр.Ф. Квітка, – писали дослідники, – був справжньою душею всієї організації й головним її працівником. Жоден проект, жоден папірець не виходив з Товариства не складеним і не переписаним власноручно самим Квіткою” [1, с. 904].

Установлено, що об'єктом уваги Харківського благодійного товариства був “кожний, незалежно від його стану, статі та віку, хто потребує опіки, допомоги, розради чи напучення: 1) ті, хто втратили свої статки або зазнали збитків через нещасний випадок; 2) вдови, які потребували опіки та коштів на прожиття; 3) сироти, яких потрібно виховувати, а також влаштувати на службу або навчити якогось ремесла; 4) нещасні дівчата, які залишилися без наставників і засобів до існування й через те могли піддатися спокусі та розпусті; 5) важко хворі, яким потрібен догляд і кошти на прожиття та лікування, – словом, усі знедолені, які не з власної провини опинилися у скрутному становищі й потребували допомоги” [1, с. 904].

Одним із головних завдань благодійної діяльності товариства, відповідно до його статуту, було, поряд з матеріальною підтримкою, “допомогти нужденній людині самій звестися на ноги й стати продуктивним, корисним членом суспільства, здатним жити цілком самостійно, не потребуючи громадських подачок”, що свідчить про новаторство і прогресивність цієї організації. Зазначимо, що саме ця ідея була висунута передовими вченими як першочергове завдання добродійної діяльності лише наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.

До складу харківського товариства входили майже всі визначні представники тогочасного місцевого дворянства: Шидловські, Стремоухови, Розальон-Сошальські, Зарудні, Квітки, Хорватов, Абаз, Лосєви, гр. Девієр, гр. Гендрикова,

Куликовська, Бердяєви, Підгоричани, Ковалевський, предводитель Харківського повіту Познанський та ін.; науковці та великі губернські чиновники – ректор Стойкович, професори Осиповський, Каменський, Книгін, Делявін, Васильєв, Павлович, Шумлянський, Нельдеген, губернський прокурор Любовников, директор училищ Шредер, радники Цербиков і Мокринець, губернський казначей Романов, голова палати фон Мінстер, голова лікарської управи Грумбах; книгопродавець Белоусов, секретар Сердюков, аптекар Венцель, священник Погореленков, військовий Святка; бажаючі “почувствовать добра приятство” з Орловської, Воронезької, Катеринославської, Полтавської, Чернігівської, Таврійської, Вітебської, Московської, Костромської, Петербурзької, Владимирської і навіть Томської губерній.

Члени товариства поділялися на почесних, які робили великі пожертви (по 1000 крб щорічно); постійних, які вносили в касу товариства по 25 крб щорічно, і дійсних членів, відсоток з одноразових щорічних внесків яких також дорівнював 25 крб.

Зазначимо, що діяльність Харківського благодійного товариства виявлялася в таких справах: “...плата за навчання в губернській гімназії та утримання в гімназійному пансіоні вісьмох незаможних дворянських дітей; ... створення закладу для виховання і навчання восьми дітей жіночої статі; ... виплата пенсії непрацевдатним особам”. Як зазначали Д. Багалій і Д. Міллер, благодійне товариство прагнуло стати організацією не лише місцевою, але й всеросійською [24, с. 904].

Виявлено, що до 30-х рр. XIX ст. на території Російської імперії, а отже, й України, що входила до її складу, існували переважно благодійні організації, метою яких була опіка людей похилого віку, убогих, невиліковно хворих і непрацевдатних. З 1831 р. до них додалася значна кількість установ, які присвячували свою діяльність опікуванню, вихованню та навчанню дітей.

Зазначимо, що тільки в 40-х рр., як стверджували Д. Багалій і Д. Міллер, у Харкові створюються благодійні установи, які своєю появою завдячують уже не приватній, а урядовій ініціативі. Така добродійність, як наголошували дослідники, виникає не *propter motu*, а за наказом згори [1, с. 904–906]. Усе це дає змогу стверджувати, що саме приватній благодійності належить ініціатива розв’язання актуальних проблем тогочасного суспільства. Підтвердження цієї думки знаходимо й у статті “Завдання опіки та виховання дітей на Заході”: “Досвід як західноєвропейських держав, так і Росії, доводить, що іноді приватна благодійність дає початок добрій справі, а вже потім громадська або державна благодійність приходить на допомогу” [5].

В історії розвитку благодійності 30–40-ві рр. XIX ст. позначилися також як період появи нової форми добродійної діяльності, яка, за даними тогочасних дослідників, мала “стихийний, неорганізований, випадковий характер”. Якщо хтось із членів місцевого вищого світу звертав увагу на тяжке становище тих чи інших осіб, то на користь нещасних проводили підписку, іноді влаштовували вистави, концерти, танцювальні вечори тощо. Пожертвування робили також під час виборів у дворянське зібрання. Сума таких жертвувань була чималою, як зазначали Д. Багалій і Д. Міллер. Наприклад, у 1824 р. загальна сума дворянських благодійних жертвувань становила 20 257 крб [1, с. 908].

Особливо популярними, як зазначають науковці, були благодійні вечори, які тоді входили в моду. Ініціатива їх проведення належала дамам із місцевого вищого світу. Так, у 1837 р. “на бажання” Харківського товариства шляхетних дам, на чолі з дружиною губернатора Емілією Петрівною Трубецькою, котрі “мали намір поєднати розвагу публіки з благодійною турботою про ближніх, у дворянській залі на користь бідняків було дано виставу і маскарад”. Успіх спектаклю і маскараду спо-

нукав дам продовжити цю справу. Аматори музики та співу 17 січня 1838 р. влаштували музично-вокальний концерт, а після нього лотерею з розіграшем різних речей і дамських рукодільних виробів [1, с. 911].

Установлено, що з часом така форма добродійної допомоги набула широкого розвитку. Так, з метою надання матеріальної допомоги вихованцям Полтавського дитячого притулку у 1846 р. у місті Полтаві шанувальники музики організували та провели благодійний концерт. У наступному році, за ініціативою Н. Ознобішина було проведено дві вистави на користь Олександрійського дитячого притулку [8].

Благодійні вечори та спектаклі, за даними архівних документів, що зберігаються у ДАХО, проводилися і для студентів Харківського технологічного інституту.

У ході наукового пошуку виявлено, що наприкінці 40-х рр. спостерігався певний спад у розвитку благодійності, який був зумовлений таємним наказом Миколи I про заборону створення благодійних товариств, виданим у 1848 р.

Установлено, що характерною ознакою другої половини XIX – початку XX ст. стало різке збільшення кількості благодійних організацій та установ, ініціаторами відкриття яких були не урядові кола. Так, 50–60-ті рр. XIX ст., згідно з даними праці “Благодійні установи Російської імперії”, були початком значного зростання кількості благодійних установ. Таке явище було зумовлене спрощенням процедури затвердження нових благодійних організацій унаслідок лібералізації громадського життя того часу. З 1861 р. й до 1899 р., як зазначали дослідники, було засновано 95% усіх діючих товариств і 82% усіх закладів, що функціонували наприкінці XIX ст. Найбільша ж кількість появи благодійних установ спостерігалася в період з 1891 до 1899 р. [2, с. 10]. Також варто взяти до уваги думку авторів нарису історії “Імператорського філантропічного товариства”, які стверджували, що 1855–1880 рр. стали періодом появи великої кількості благодійних товариств та закладів [7].

Стверджуючи, що найбільша кількість благодійних товариств була заснована протягом 1851–1860 рр., автори дослідження “Благодійні установи Російської імперії”, у свою чергу, класифікували добродійні організації та установи, по-перше, за місцем їх підпорядкування керівним урядовим органам – міністерствам та відомствам; по-друге, за віком користувачів благодійної допомоги. Останні поділялися на дві категорії. Перша включала дитячі заклади:

а) благодійні заклади для догляду й виховання малолітніх і неповнолітніх: виховні будинки та сиротинці, дитячі ясла та будинки для немовлят, дитячі притулки, притулки працелюбства, притулки виправно-виховні, притулки для дітей з розумовими вадами, калік і паралітиків, дитячі садки, землеробські колонії;

б) заклади дешевого та безкоштовного навчання: школи та училища загальноосвітні (початкові, парафіяльні, недільні, народні, підготовчі тощо), школи та училища спеціальні (ремісничі, професійні, технічні, рукодільні, художні, медичні, для глухонімих та сліпих тощо).

До другої категорії увійшли заклади для дорослих, які автори зазначеної роботи поділили на п'ять груп, із яких найбільший інтерес, відповідно до предмета нашого дослідження, становлять установи трудової допомоги: будинки працелюбства та робітні будинки, майстерні різного профілю, довідкові та рекомендаційні бюро, благодійні комісії та контори [2, с. 12].

Зазначимо, що автори видання особливо підкреслюють той факт, що до наданого переліку добродійних організацій вони внесли лише ті, “які є суто благодійними, тобто надають допомогу безкоштовно або за досить помірну плату”; а перелічуючи навчальні заклади, назвали ті, що мають характер благодійних закладів, надаючи допомогу у формі безплатного або дешевого навчання та виховання. Внаслідок цього, за

зауваженням дослідників, до підрахунку не ввійшли такі школи та училища: церковноприходські, міські, земські та інші, а було включено лише ті, що утримувалися або благодійними товариствами, або приватними благодійниками [2, с. 25–26].

Заклади опіки та виховання дітей, згідно з даними вищезазначеної роботи, здебільшого були зосереджені в губернських містах і перебували у віданні приватних осіб та благодійників (близько 45% усіх закладів, або 595). Заклади безкоштовного та дешевого навчання становили 40% усієї кількості установ названої групи, а більше половини з них припадало на повітові міста й невеликі містечка. У справі опікування дорослих, за даними, що наведено в дослідженні, головне місце також посідали приватні особи та товариства (882).

До закладів безкоштовного та дешевого навчання, які з'явилися у XVIII ст., у 1900 р. належали 993 навчально-виховних установи, з яких 448 перебували у віданні приватних осіб. Зазначимо, що багато з цих закладів були відкриті після 60-х рр. XIX ст. З територіального погляду цей вид благодійних закладів набув поширення переважно в європейській частині країни, а саме у Санкт-Петербурзькій (230), Московській (163), Новгородській (29), Київській (24) губерніях і т. д. Кількість осіб, що навчалися у благодійних закладах, на 1898 р. досягла 87 030 [2, с. 26].

Сучасний дослідник А. Нарадько класифікує благодійні товариства, що діяли в досліджуваній період, за об'єктом надання допомоги, галуззю та територіальними межами.

За об'єктом надання допомоги благодійні товариства, як зазначає дослідник, поділялися на такі, що допомагали нужденним учням і студентам, і такі, що допомагали викладацькому складу того чи іншого типу навчального закладу – вчителям, науковцям, вихователям.

Благодійні товариства розрізнялися також галузевою спрямованістю, тобто сприяли становленню та розвитку певних галузей освіти (дошкільної, середньої, вищої, професійної і т. д.), науки, культури тощо.

Товариства поділялися за територіальним принципом на загальнодержавні, що діяли в межах усієї держави, та регіональні, що діяли в межах губернії, повіту або населеного пункту. Деякі благодійні організації поширювали свою діяльність і за межі держави. Остання пильно контролювала діяльність усіх цих закладів [10, с. 44–45]. Наведена вище класифікація А. Нарадька, на нашу думку, цілком виправдана.

Кінець XIX – початок XX ст. позначилися в історії розвитку досліджуваного феномену як період модернізації законодавства з питань благодійності, спрощення та уніфікації процедури створення нових добродійних організацій та установ. Так, у червні 1897 р. Міністерство внутрішніх справ видало “Статут допомоги бідним”. З прийняттям цього документа всі існуючі до цього часу товариства повинні були узгодити свої статuti з установленими державою нормативними положеннями, а губернаторам було дозволено затверджувати статuti нових товариств після узгодження їх з прийнятим “Статутом”. Зазначимо, що цей документ дістав неоднозначну характеристику з боку дослідників. Так, С. Гогель, позитивно оцінивши цей законодавчий акт, писав, що він упорядкував “темну сторону справи благодійності”, під якою дослідник розумів фінансові питання та звітність приватних благодійних установ. У створеному статуті, як зазначав дослідник, було чітко визначено права й обов'язки товариств, “докладно розроблено положення про попечительства як дільничні підрозділи товариства, необхідні для правильної організації благодійництва, для ретельного вивчення становища нужденних, для надання відповідної до потреб допомоги ... ґрунтовно розглянуто питання про кошти товариства, до-

зволено влаштування спектаклів, публічних лекцій, збирання коштів ...точно встановлено правила складання і подання звітів тощо” [3, с. 114–115]. “...Окрім величезного значення щодо полегшення приватної ініціативи, яка надзвичайно важлива в таких починаннях, цей статут містить багато положень, що можуть слугувати членам товариства вказівкою, як вести справу”, – наголошував учений [3, с. 116]. Такі дії уряду, на наш погляд і як слушно зауважує сучасний дослідник А. Нарасько, з одного боку, спростили процедуру реєстрації асоціацій однодумців, а з іншого – значно обмежили права благодійних організацій щодо можливості розширення своїх повноважень [10, с. 46].

У ці часи в громадському житті країни значно збільшується кількість благодійних товариств та вільних просвітницьких організацій благодійного типу, які спрямовували свою діяльність на розв’язання проблем тогочасної освіти: товариства надання матеріальної допомоги бідним учням, товариства надання матеріальної допомоги студентам, товариства сприяння народній освіті, товариства грамотності, товариства поширення народної освіти, товариства шкільної освіти (Фребелівське товариство сприяння початковому вихованню, Педагогічний музей військово-навчальних закладів у Петербурзі, педагогічний відділ Історико-філологічного товариства при Харківському та Одеському університетах тощо); товариства дошкільної освіти (Київське товариство народних дитячих садків; товариство піклування про дітей); товариства позашкільної освіти (народні університети, комісії народних читань, товариства організації курсів для дорослих та недільних шкіл, бібліотечні товариства); товариства, які піклувалися про організацію дозвілля (товариства народних розваг, товариства тверезості, народні будинки) тощо. Серед головних завдань, що ставили перед собою зазначені добродійні об’єднання, насамперед назвемо такі: поширення грамотності та освіти серед населення того чи іншого району національності, статі та ін.; відкриття, утримування загальноосвітніх та професійних навчальних закладів, бібліотек, читалень, недільних шкіл, сирітських будинків, притулків і т. д.; улаштування дітей у навчальні заклади; матеріальна допомога бідним учням і студентам; підготовка бажаючих до педагогічної діяльності тощо [13].

Проведений науковий пошук дає змогу виділити принципи, що визначили організацію та діяльність добродійних асоціацій досліджуваного періоду, а саме: діяльність у межах загальнодержавних законів та в рамках законів про благодійні товариства; легальність і підзвітність місцевій та центральній владі; аполітичність; демократичність організації та діяльності. Зазначимо, що збільшенню кількості благодійних організацій сприяли також прийняті урядом такі законодавчі акти, як Маніфест 17 жовтня 1905 р., яким було проголошено свободу союзів, “Тимчасові правила діяльності союзів та об’єднань” від 4 березня 1906 р. [13].

Наприкінці XIX ст. в інформаційному просторі країни з’явився цілий ряд друкованих періодичних видань, які присвячували свої публікації проблемі аналізу шляхів подальшого розвитку благодійної діяльності. Автори публікацій торкалися також і таких питань, як законодавчі акти та розпорядження уряду в системі добродійності, історія розвитку форм і видів досліджуваного явища, висвітлення поглядів вітчизняних та зарубіжних науковців щодо теоретичних засад розвитку добродійності, проблеми діючих добродійних організацій, установ і закладів тощо. Серед журналів, що видавалися протягом 80–90-х рр. XIX ст., слід назвати, зокрема, такі: “Детская помощь” (1885–1894 рр.), за сприяння Г. Смирнова-Платонова; “Вестник благотворительности” (1897–1903 рр.), ініціатором створення якого було Відомство імператриці Марії; “Трудовая помощь” (1898–1916 рр.), який видавався

“Попечительством о домах трудолюбия и работных домах” імператриці Олександрини Федорівни.

Значну роль у розвитку благодійності відіграло створення у 1909 р. Всеросійської спілки установ, товариств і діячів громадської та приватної опіки. Головним завданням новоствореної організації, як підкреслював С. Гогель у своєму виступі на установчих зборах спілки, було “вивчення сучасного становища, потреб і наявних сил російської благодійності як публічної, так і приватної” з метою “кращого з’ясування дійсного становища сучасної благодійності, ознайомлення діячів та благодійних установ з досвідом роботи одне одного або навіть об’єднання діячів цієї галузі та поширення в суспільстві сучасних нових поглядів щодо організації благодійності” [12, с. 1].

На початку ХХ ст. відбулися й перші з’їзди благодійних організацій та установ, які сприяли обміну досвідом, думками щодо покращення як організації, так і подальшої діяльності органів доброчинності. Так, у березні 1910 р. у Санкт-Петербурзі було проведено перший з’їзд вітчизняних діячів громадської та приватної опіки. У вступному слові на відкритті з’їзду голова Всеросійської спілки установ, товариств і діячів громадської та приватної опіки Г. Тобізен наголосив на необхідності індивідуалізації благодійної допомоги. “Ідеальна організація благодійності має бути такою, – підкреслював він, – щоб вона, повсюди й з усіх поглядів, відповідала обсягу та розміру її дійсної потреби; щоб кожний, хто насправді потребує допомоги, був упевнений у тому, що він знайде собі підтримку й опіку, щоб він знав, де їх слід шукати та куди звертатися, а з іншого боку, щоб лінощі, неробство, симуляція бідності не знаходили собі заохочення” [12, с. 21–22]. Серед виступів учасників з’їзду заслуговує на увагу також доповідь приват-доцента Московського університету А. Єлістратова “Заходи для впорядкування приватної благодійності”. Доповідач порушив актуальну на той час проблему обмеження урядового нагляду за приватною благодійністю. Урядовий контроль, як зазначав А. Єлістратов, “виявиться неприпустимою перешкодою для розвитку приватної благодійності ... якщо існування благодійного товариства залежатиме від рішення урядової влади”. Суворі форми урядового нагляду за приватною благодійною діяльністю, як підкреслював промовець, не впорядковують, а лише паралізують її правильний та здоровий розвиток. До таких форм А. Єлістратов відносив концесійний порядок для створення благодійних товариств і широкі повноваження адміністрації щодо припинення дії та закриття благодійних товариств, які “загрожують громадській безпеці та спокою”. Такі форми контролю, на думку доповідача, “несумісні з необхідною для розвитку благодійних товариств упевненістю самих благодійників у тривалості організацій, які вони підтримують”. А. Єлістратов наголошував, що урядовий нагляд даватиме позитивні результати лише в тому разі, якщо він буде здійснюватися у формі “зовнішнього” контролю за прибутками і видатками – звітності та ревізії [4, с. 32–40].

Також на засіданнях секцій з’їзду було заслухано повідомлення В. Пекарського “Трудова колонія як засіб виховання”, Л. Оршанського “Чергові завдання професійної освіти в Росії у зв’язку з новими прикладними мистецтвами на Заході” та ін., які, зокрема, торкалися питання про участь благодійності в розвитку різних галузей системи освіти [11]. У 1914 р. відбувся з’їзд з питань громадської опіки, ініційований Міністерством внутрішніх справ.

Специфічним етапом у розвитку приватної доброчинності став період Першої світової війни, що спричинив утворення нових благодійних організацій, а та-

кож появу нетипових приватних навчальних закладів – шкіл різних типів і рівнів для дітей-біжінців.

Отже, напередодні жовтневого перевороту 1917 р. приватна благодійна діяльність стала невід’ємним атрибутом громадського життя України.

Висновки. Таким чином, проведений науковий пошук дає змогу стверджувати, що приватна благодійність у галузі освіти пройшла складний шлях розвитку, протягом якого чітко позначилися такі тенденції: поступове ускладнення мети й завдань благодійності – від суто матеріальної підтримки нужденного до морального впливу на нього з наданням можливості самостійно “стати на власні ноги, а не на громадські милости”; активна участь суспільства у вирішенні актуальних проблем розвитку благодійності – обговорення в пресі, проведення з’їздів, вивчення зарубіжного досвіду; об’єднання різних видів благодійності з метою впорядкування, координації діяльності добродійних закладів і установ.

Література

1. Багалея Д.И. История города Харькова за 250 лет его существования (с 1655-го по 1905-й год) : истор. мон. : в 2 т. / Д.И. Багалея, Д.И. Миллер. – Х. : Репр. изд., 2004. – Т. 2: XIX-й и нач. XX-го века. – 982 с.
2. Благотворительные учреждения Российской империи : в 3 т. – СПб. : Тип. СПб. акц. о-ва печ. дела. – Т. 1. – 281 с.
3. Гогель С.К. Объединение и взаимодействие частной и общественной благотворительности / С.К. Гогель. – СПб. : Тип. о-ва “Общественная польза”, 1908. – 237 с.
4. Елистратов А.И. Меры для упорядочения частной благотворительности / А.И. Елистратов // Труды первого съезда русских деятелей по общественному и частному призрению (8–13.03.1910 г.). – СПб. : Тип. И.В. Леонтьева, 1910. – С. 32–40.
5. Задачи призрения и воспитания детей на Западе // Вестник благотворительности. – 1897. – № 11. – С. 7–13.
6. Законодательные вопросы общественного попечения о бедных // Вестник благотворительности. – 1897. – № 12. – С. 12–24.
7. Исторический очерк Совета Императорского человеколюбивого общества и подведомственных ему учреждений / сост. В. Троицкий. – СПб., 1898. – 462 с.
8. Левченко І.М. Роль народної ініціативи в розвитку початкової та середньої освіти на Лівобережній Україні в 1825–1860 рр. : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата іст. наук : 07.00.01 / І.М. Левченко. – Запоріжжя, 2002. – 203 с.
9. Максимов Е.Д. Законодательные вопросы общественного попечения о бедных / Е.Д. Максимов // Вестник благотворительности. – 1897. – № 6. – С. 22–26.
10. Нарядько А.В. Благодійність у розвитку освіти в Україні (друга половина XIX – початок XX століть) : дис. на здобуття наукового ступеня кандидата іст. наук : 07.00.01 / А.В. Нарядько. – Запоріжжя, 2002. – 242 с.
11. Оршанский Л.Г. Очередные задачи профессионального образования в России в связи с новым прикладным искусством на западе / Л.Г. Оршанский // Труды первого съезда русских деятелей по общественному и частному призрению (8–13.03.1910 г.). – СПб. : Тип. И.В. Леонтьева, 1910. – С. 602.
12. Труды первого съезда русских деятелей по общественному и частному призрению (8–13.03.1910 г.). – СПб. : Тип. И.В. Леонтьева, 1910. – 637 с.
13. Чарнолуцкий В.И. Частная инициатива в деле народного образования. Социальное значение, типы, основные вопросы и очередные практические задачи свободных просветительных общественных организаций в современной России / В.И. Чарнолуцкий. – СПб. : Тип. Александрава, 1910. – IV. – 195 с.